

Piotr Patoczka
Assoc. Prof. PhD. Eng. Arch.
Department of Landscape Architecture, Faculty of Biology and Agriculture,
University of Rzeszów

REVITALISATION OF THE LANDSCAPE IN THE OPEN-AIR FOLK MUSEUM IN KOLBUSZOWA

Abstract

The subject of the study¹ is the cultural and natural landscape of the open-air folk museum (OAFM) in Kolbuszowa. Both cultural and natural elements create a coherent interior of the countryside. These qualities were documented during a student research camp held at OAFM in Kolbuszowa in June 2017. The study consisted of drawing and photographing: a Lasowiak farm, a Rzeszowiak farm, plants in the backyard gardens, greenery accompanying watercourses. Collected information, photographs and drawings were used to prepare draft materials, which under the symbolic title 'Lasowiacy jako tacy' ('Lasowiacy as such') were handed over to the director of the open-air folk museum after the end of the camp. The next stage was to write this article on the basis of the material collected, referring to the state of the art and the project of 'revitalization of the open-air folk museum'. In this way we are going to commemorate regions of great tradition and rich history.

Key words: *open air museum, revival of museum space, revitalization project*

¹ The study was performed during Landscape architecture student research camp „Krajobrazy” (Landscapes) in OAFM, Kolbuszowa in June and July 2017. The scientific director of the camp was Piotr Patoczka. In the camp participated the students from the Faculty of Biology and Agriculture of the University of Rzeszow: Katarzyna Sochacka, Magdalena Altamer, Aleksandra Wnęk, Magdalena Miodunka, Katarzyna Bytnar, Adrianna Kwaśniewska and Andżelika Sagan. Photographs, drawings and descriptions as well as design work are the collective work of the team.

Introduction

In the area of Podkarpacie, once rich in wooden constructions, the number of traditional buildings is decreasing [Patoczka P. et al., 2016]. Here, just as in the Lublin region, *'one of the most important factors that influenced the beauty of the towns was wood (...) For hundreds of years wooden construction has become an inseparable and most visible part of the Polish landscape. Wooden architecture was in some way an organic extension of it'* [Pietrasiewicz 2015: 9]. However, nowadays, scattered wooden buildings have survived in small quantities on the outskirts of large cities of the region [Gajdek & Wójcik 2016: 94]. The exception is the capital of Podkarpacie, where it has been maintained relatively well [see: Patoczka 2015; Gajdek 2017]. Due to its utilitarian functions, residential and commercial buildings in former farms have been subjected to multiple, sometimes significant transformations [Gajdek & Wójcik 2016: 86-87; Patoczka 2015: 36-40]. More relics of traditional wooden buildings, however, can be found in the towns and villages of Podkarpacie. Among the towns can be found those which are real open-air museums ... with traditional wooden buildings centered in the area of the market.²

Many valuable wooden buildings were protected from oblivion and destruction by transferring to open-air museums³. An undeniable value of the open-air museums is their authenticity – the presentation of historical objects in a similar way to the original environment, they have a high scientific and didactic value [Czajkowski 1984: 113-115]. Ethnographic parks and museums of folk architecture are a special form of exposition, where the landscape is treated not only as a background, but also as an important content of the exhibition. Perception is *polisensory, and it affects not only the aesthetics of the museum exhibition, but also the way of shaping the landscape in its immediate vicinity*. Properly shaped landscape creates a unique atmosphere of the place – its *genius loci*, deciding on the tourist attractiveness of the open-air museums [Raszeja & Skóra 2016: 132-133].

Layout of the open-air museum

OAFM in Kolbuszowa was established a quarter of a century ago in a semi-country form; on a plan of a great horseshoe surrounding a pond. The area of 30 ha was made available to visitors on 4 May 1978 [Dragan & Dragan 2015: 7]. The place chosen for the open air museum impresses with a beautiful, harmonious rural landscape. A slightly rolling area, surrounded by fields and pine forests, is located near Kolbuszowa, in the Podkarpackie Province, 40 km north of the capital of the province. The scenic beauty of the landscape is raised by numerous traditional farms and chapels - more than 80 objects are presented in the museum [Dragan & Dragan 2015: 7]. Every farm is surrounded with gardens and orchards, evolving into farmlands and marshy meadows with rich greenery creating a form which is

² Mrzygłód in the Sanok district, Pruchnik in the Jarosławski district or Lubaczów, the capital of the district of Lubaczów should be mentioned here [see: Wójcik 2016].

³ The idea of open-air museums was developed in the Scandinavian countries at the end of the 19th century. The first open-air museum was established in Stockholm in 1891. Currently, there are 31 open-air museums in Poland [Pietrasiewicz 2015: 126], including 5 in the Podkarpacie region: Museum of Folk Construction in Sanok, Museum of the Village in Markowa, Museum of Folk Culture in Kolbuszowa, Ignacy Łukasiewicz Museum of Oil and Gas Industry in Bóbrka and the Museum of Lemkos Culture in Zyndranowa.

beautiful and ornamental in every detail. All the objects were moved and reconstructed *ex situ* with care for the proper location and the smallest details such as wooden floor patterns in the manor house [Swaczyna & Róžańska 2012].

In the entrance sector, a magnificent mid-19th century manor functioning as a reception and conference room, a small town house from Żolynia Dolna and the first object in the Ethnographic Park - 19th century polychromed chapel with Christ Crucified can be found [Dragan & Dragan 2015: 13-15]. The surroundings of the manor house moved from Sędziszów Małopolski, presents a typical layout of manor houses, with decorative lawn in the front part. The whole project was not completed yet [Fortuna-Marek et al. 2009: 130-143].

The left-bank of the open-air museum is devoted to the farms, which characterize the 'lasovian culture'⁴ (**fig. 1**). Every building and device, fence and greenery on the plot correspond to this region – each object was moved from a particular village and placed in a similar context. One of the most interesting objects in the forest sector is the building complex of 'Beekeepers Farm' from Jeziórko. This is an example of the reality of middle-income landlords. The farm consists of: a cottage, a stable, a granary, a haystack⁴, a well with a crane, a cellar, a barn and an apiary [Dragan & Dragan 2015: 18].

A wooden church of St Mark the Evangelist, built in 1842, moved here from Rzochow (now Mielec) was located in a prominent place. In 2010 the parish church was moved to the Kolbuszowa Open-Air Museum. The object is available for sightseeing since 2012 [Haptaś 2012: 125, 152]. Its location indicates the great importance of the *sacrum* in the Lasowiak villages and towns. Richly equipped and decorated with polychromes [Wozowicz 2012: 153-160], the interiors of the temple not only delight but also allow for concentration and prayer. They require a moment of reflection on difficult, past times. It should be remembered here that faith and the cultivation of holidays and customs have become the most enduring medium of our culture. This temple is accompanied by numerous religious accents, such as chapels, crosses and roadside figures. Each of them is fenced and flowered, drawing the attention of visitors, continuing the old traditions, they are still a kind of specific, multidimensional signpost [Gajdek 2012: 29] (**fig. 2**).

The second bank reveals views of the part of Rzeszów. Rzeszowiackie⁵ farmhouses (**fig. 3**) are characterized by larger buildings and a specific backrest roof. This is a construction peculiarity, allowing to transfer the weight of the roofs to the posts placed next to the walls. Roof truss is also supported on double-strips and reinforced with braces. The cover is traditionally thatched 'in kits'. Great bales combined into complex 'locks' are seen especially in the front of the foundations; the corners of the huts were supported on large stone peaks. Both outside and inside in the chambers and halls, which are furnished and decorated, good economic status of the hosts and their culture is evident [Dragan & Dragan 2015: 9-10, 43-46].

Each enclosure presented in the open-air museum is dominated by a residential building. Houses in each case have slightly different proportions of the walls to the height of the roofs; different widths of tracks, technical details show different possible solutions. Furniture is more universal and mastery of workshops, which produced for every town and village, is clear. In the chambers there are tables, stools, benches and

⁴ used for hay storage (translator's note).

⁵ Rzeszowiacy is an internally diversified ethnographic group inhabiting Rzeszów, Przeworsk and Łańcut. They were neighbors of Lasowiak group. They lived in more fertile land, making their habitats and farms a bit richer [Dragan & Dragan 2015: 9].

the so-called 'szlabanek'⁶, crafted in the nearby workshops. Of course, a local teacher and a priest could afford more sophisticated wardrobes, a tablecloth, a wall clock, or an ornamental oil lamp. Inside the rooms wooden toys and old clothes are also displayed. In the huts there is still a peculiar, former construction of box windows and stave doors. According to old designs, in every house clay-stone stoves with eaves and 'zapiecek'⁷ were built. In another room tiled stove; original braided cradle, two stools, a chest for dresses, a reel with thread can be found.

Visiting the open-air museum shows that the stables and barns have a pillar-bar structure, with walls reinforced with braces. The stables were built with great vigor – these are long and wide buildings; have hip roofs with large areas; thatched, finished with wide eaves (**fig. 4**). All of this results from the functions, economic needs and the properties of the 'heaven and the custom'. A wide gate allowing a cart to enter the barn onto the place called 'boisko'⁸ were also necessary. Hence, the door leaves were once embedded on 'rockers', pillars based on flat stones. Wherever needed, the granary, the haystack, the carriage house, manage, shed, pigsty, barn, hen house were set up... The roofs were shingled, thatched with straw or reed, then with roof tiles or sheet metal. It is worth noting that each host acted in harmony with the local tradition and with his own needs, adding new buildings, fences, footbridges, roofs; using local materials that are easily accessible.

In the open-air museum there is a place for industrial buildings imported from the area: windmills, mills, oil mills and smiths. These were rarely found in villages, usually associated with manor farms. Some of them, in order to function, had to be located in the right place near the water reservoirs and roads [Fortuna-Marek et al. 2009: 124]. Each of these devices still contains an efficient wooden machine. Particularly noteworthy are the wooden windmills of the type of koźlak, paltrak or holender, once a typical element of the agricultural landscape of Podkarpacie [Dragan & Dragan 2015]. These are memorial of technology, showing the high craftsmanship of the carpentry, the most sophisticated design solutions are characterized by windmills koźlaki [Trynkowska 1978: 45].

We start to forget the meaning of words, such as, for example: 'gumno'⁹, 'boisko'¹⁰, 'klepisko'¹¹, 'sąsiek'¹². Today, only a few people know what is the 'lamus' and how the roof on the 'brożyna' look like ... Where else can you see a working well with a crane? Why do we need the apiary or the fruit dryer today...? Even the word 'sławojka'¹³ which was so popular in the post-war days came out of use.

Aquatic system

The highest value of the landscape of the open-air museum and its surroundings is the system of ponds and the river Nil supplying them, creating atmospheric background for the exhibition in the open-air museum. The big pond only seems to divide the space into two parts, two regions; in fact, it is a wonderful

⁶ a type of a wooden polish bench (translator's note).

⁷ a place on the stove where one could lay (translator's note).

⁸ threshing area (translator's note).

⁹ yard (translator's note).

¹⁰ the place inside the barn to thresh (translator's note).

¹¹ clay floor (translator's note).

¹² grain bin (translator's note).

¹³ a type of toilet (translator's note).

scenic connection. On the dykes separating the ponds, trees and water-bushes, tall rushes and grasses have grown, which in time merged into the high greenery walls (**fig. 5**). Rushes and weeping willows, poplar and birch, dry logs cut by beavers ... co-create such beautiful and harmonious environment of water bodies. Ditches and the watermill streams were dug along the dyke; bridges and footbridges were built over them... like tunnels in greenery. Watercourses are maintained for constant movement of water in ponds. All this makes sense, the hidden technical equipment – wells and water flows – everything works according to the old 'water art' for the good of the fish farm.

The beavers, seen in the muddy water of the ponds, may be the threat to excellent leak-tightness of the floodbanks. However, admiring this 'engineering' in the form of a lodge, cut trees and bitten stems of bushes; has a secret in it. Ponds were dug in the open-air museum to attract birds, amphibians, reptiles and insects, as well as to enrich microflora and microfauna.

Three depths can be distinguished covered with marsh vegetation, shallow water and floating plants, deep rooted plants (water lily). To stop them from expanding all over the water surface, animals need to be 'hired'. Hence, species desirable over water are: otter, muskrat, nutria, mallard duck, gray heron, black stork, Great crested grebe, Eurasian coot, kingfisher, black cormorant, mute swan... In this environment amphibians and reptiles feel very well: water frog, lake frog, European fire-bellied toad or turtle. In the ponds are probably fish: carp, tench, Crucian carp, Common roach, perch, bream, catfish, and even pike. They are naturally accompanied by other aquatic creatures: *Daphnia*, *Gammarus*, *Lymnaea stagnalis*, medical leeches, duck mussel, cancer. Water also attracts numerous insects and arachnids, such as dragonflies, mayfly, mosquitoes, *Gerris lacustris*, water beetle or diving bell spiders.

Description of species concerning aquatic flora and fauna draw attention to semi-natural biological processes, aided and regulated by human activities. The specialists need to be hired who will develop the 'design' of the nature in the place and the technical parameters of the flood protection in the open-air museum.

Gardens, orchards, fields, meadows

Kolbuszowa's open-air museum is a great place to develop vegetable and flower gardens. There are popular agricultural plants as well as hollyhocks and larkspurs found on the old flowerbeds. The atmosphere of the traditional Lasowiak or Rzeszow farm seems more pronounced by the vicinity of the orchard trees. Wicker fences, hedges which divide farmsteads, old trees 'guarding' the border, and balks covered with unwanted weeds. What a picturesque view! It's very typical for the Young Poland.

Inside the open-air museum there are several fields that fit perfectly into the surrounding landscape. According to the tradition of woodland plots, arable crops should be planted with, for instance: rye, barley, oats, flax, *Cannabis sativa*, common hops, sunflower and rape. Cucumber, carrot, tomato, parsley, onion, dill, garlic, beans, broad beans, horseradish, turnip, potato, beetroot, cabbage are also important crops. For the full image of the farm interiors, you need to add fruit trees such as apple tree, pear tree, plum tree, cherry tree, sweet cherry tree, apricot and walnut trees. These varieties are still the secret of the excellent flavors of preservatives. In the Lasowiak tradition, the apiculture products of the ancient bartering tradition are also special.

The part of the area of the open-air museum is used in the form of meadows and pastures. In the further surroundings cultivated fields and flower meadows dominate, they are separated by forest lots. The walls of pine forests and birches turn into clearings with a clear or unclear borderline. The marshy areas are covered with rare trees and bushes creating picturesque enclaves and labyrinths cut off by the ways or paths. The richness of the life of the meadow is determined by many insects, among many other species there are: the seven-spot ladybird, dry grass ladybug, common green lacewing, European honey bee, early bumblebee, a fly, a blow fly, the black-backed meadow ant, a field cricket, a long-horned grasshopper, European mole cricket, violet ground beetle, wasp spider, four-spot orb-weaver. Some of them are desirable, others are considered pests... Here specialist consultation is desirable to discuss the composition of the meadow habitat and the participation of different grass species co-forming the meadow. Let's say a few popular species that should be consulted with a specialist and to be planted according to its special needs: *Agrostis capillaris*, mountain melick, fescue, *Dactylis glomerata*, *Anthoxanthum odoratum*, *Poa trivialis*, *Pbleum*, *Eriophorum*. Wild flowers such as common poppy, *Centaurea jacea*, cornflower and chamomile, tricolor violet, St. John's wort, daisy, *Campanula polymorpha*, *Saponaria officinalis*, *Verbascum nigrum*, *Lythrum salicaria*, *Salvia pratensis*, tansy, *Symphytum officinale*, *Sanguisorba officinalis*, *Lychnis flos-cuculi*, *Iris sibirica*, *Leopoldia comosa*, *Geranium pratense* add colours to meadows. These beautiful plants, always at hand, have found their use in folk medicine.

Let us repeat again that our 'sketch' is intended to enrich the structure of flora and fauna. It is difficult to like some insects, but their presence is necessary due to the preservation of stable food chains ... that's it!

Design indications

Introducing farm animals in the area of open-air museum is a matter of debate, certainly it is difficult to implement. Such a big area needs to be used in a more complex way. A few hens, ducks and geese are already there: they dig in the ground and walk in the meadow, bathe in the pond and wander around the pond. If only a cow roared, a bull puffed out, a calf ran over the field... Nearby, a herd of goats with a he-goat and kids graze on the pastures, and a flock of sheep over the pond. Moreover, what about breeding horses? Even for carriage riding with those guests, for whom walking on foot is difficult due to health. The above comments can be explained in the context of the 'naturalization' of the open-air museum that it would be nice to introduce animals to traditional wooden enclosures, which would make them even more authentic and picturesque, if possible.

We still dream of a moving mill wheel and filling the watermill stream with water from the river Nile in Kolbuszowa. Letting water move the mill for a few minutes and moving the machinery would be much more meaningful to the visitor than the story about the device. Let us also remember the time of intense rainfall and high water when there is a risk of flooding of the open-air museum and wooden enclosures. It is, therefore, important for us to develop a detailed study and project for water management and related ponds. It is also advisable to continue the project of the surrounding environment of the manor house in the entrance area, and what is the most important – the garden quarter and free garden.

Let us note that all activities involving plowing, sowing, weeding, watering... potato digging or beet harvesting are a kind of a spectacle. They give reason to arrange meetings and events; they are just very familiar to us and picturesque (**fig. 6**). What is possible, can be done with traditional methods: plowing with horses, sowing the grains by hand... mowing with scythe and manual binding of sheaves, drying and raking of hay, its handling and storage in Dutch barns... from the wagon to the attic and to the barn...

To give a homely character, in the open-air museum there should be more pea pods, beds with cabbage, potatoes and beetroots, and flowering fruit bushes: raspberries, currants, gooseberries, beach roses. Each housewife also cared for decorative shrubs (e.g. common lilac, guelder-rose, mock-orange, rose). In the vicinity of the houses there were plants that meant to guard from evil: hazel and elder. At each cottage, under the eaves, near the entrances and strip foundation, on the ground mallows and delphiniums were to be planted (**fig. 7**). Other ornamental flowers mentioned in the stories of our grandmothers include: cosmoses, coneflowers, daylilies, irises, phloxes, dahlias, sunflowers, marigolds, snapdragons, nasturtiums, cloves, gillyflowers, zinnias, poppies, columbines, dicentra. *They were arranged in groups, in a free arrangement and at random, creating in the countryside fabulous, unique idyllic climate* [Stompor-Chrzan et al. 2016: 135]. Fragrant flowers planted in front of the cottages (evening-scented stocks, reseedas, narcissuses, sweet peas, peonies) made the old front gardens look not only colorful for almost a whole year, but they were also a feast for smell [Gargala et al. 2010: 272-273]. Some herbs, for example, the southernwood, yarrow, mint, lucerne were cut and dried and in winter they decorated the interiors and provided health to the household members. Among the vines there were the bindweed, the hop and the parthenocissus patiently climbing the fences and porches. Plants which were less resistant to frost (e.g. geraniums, fuchsias, myrtles) were carefully cultivated in pots placed in windows or at the entrance, complementing multicolored compositions of perennials and annual plants as well as herbs and vegetables [Stompor-Chrzan et al. 2016: 135-137]. Here again, one could admire the multiplicity of species and varieties, now almost forgotten.

Both in the open-air museum and in its immediate surroundings, the landscape is made up of forests. Of course, a deeper understanding of the habitat is needed; Apparently, the pine forest on a sandy soil dominates, almost without forest undergrowth. In the course of further work, a project of enhancing land fertility and establishing a multi-level forest complex, should be done, the so-called 'forestry report' need to be prepared to improve the environmental values in precisely described environmental conditions (also applicable in the area of cooperative fishery management). It is advisable to restore the multi-level structure of the forest: tree crowns, undergrowth, forest cover, bedding and soil. The tree stand in the open-air museum should include locally occurring species, mainly deciduous, e.g. birch, lime, oak, ash, maple. Also conifers – pine or larch, should expand the list of plants, creating good conditions for the development of microflora and fauna. In the undergrowth area various forest shrubs should be introduced – raspberry, blackberry, guelder rose, elder, spindle tree, common broom, blackthorn. Maybe soon they will grow on the outskirts on their own, 'blurring' the borders of forests. In the forest glades and along the road there may appear forest flowers: pasque flower, wood anemone, *Hepatica*, *galanthus*, lily of the valley, sweet violet, primrose, martagon lily, cow parsley, wild liquorice, *Ajuga reptans* or heather.

The richness of fauna of the former Sandomierz Wilderness has been described and documented historically; as a place of great hunting it is reflected in the local

tradition of 'living in the forest' [Dragan 2017: 11]. Despite many modern dangers, there are still wolves, foxes, lynxes, wilds, badgers, weasels, forest moths, polecats, roe deers and daniels. The popularity of small mammals and forest birds is clear. Due to the favorable conditions in the former forest areas, which are used today as fields and meadows, numerous streams and riverside bushes, some insects appear periodically: wood ant, bark beetle bronze carabid, dung beetle, gall wasp, stag beetle, orest caterpillar hunter, black-and-red-bug, bee, wasp, hornet. It's time to finish this enumeration with a brief conclusion: the capacity of the environment should be scientifically explored and opportunities to effectively increase the wealth of 'nature' in the open air museum and in its surroundings should be identified!

Scenes from rural and town life

During our stay in the open-air museum and discussions, we thought about the association of selected places with the works of the Grand Masters. It seems that the 'theatrical' arrangement of the existing views representing the famous paintings of the Polish village is possible. Some of the collections can be exposed in the Great Barn as the exhibition entitled 'Countryside in painting, poetry and Polish prose'. The views of countryside and a small Galician town were after all sketched and painted by prominent artists. Let us mention here only a few examples: 'Dances in front of the inn' ('Tańce przed karczmą') by Axentowicz, 'Haymaking' ('Sianokosy') by Tetmajer, 'Sketches of Bronowice' ('Szkice bronowickie') by Wyspiański and 'Hives in Ukraine' ['Ule na Ukrainie'] by Stanisławski. It is also worth recalling the style of a manor house, magnificent wooden forester's lodges... the sanctity and commonness of rural life.

It is fashionable nowadays to organize events in the interesting sceneries of manor houses, palaces. We suggest to recreate: the wedding party of Lucjan Rydel, scenes from the inn, or traditional holidays, e.g. 'Zapusty', 'Sobótki' or Carols with the horned beast in the in the scenery of the ethnographic park [Karczmarzewski 2009]. Lasowiaczy were an extremely superstitious people [Dragan 2017: 15], and *the richness of the rituals creates many possibilities for their use in the open-air exhibition* [Karczmarzewski 2009: 184]. Karczmarzewski [2009: 167] distinguishes three forms of presenting traditional folk rituals: traditional, static expositions, for example, a Christmas Eve decorated room; paratheatrical expositions (fragments of ceremonies arranged with the use of mannequins) and outdoor exhibitions, in which all visitors of the open-air museum can take part (e.g. May picnicking).

It would also be good to have fun in the fire station or inauguration of the school year in the 'Galician class'. An unforgettable souvenir for classmates would be a class photo in old clothes, on the stairs in front of the school. Imagine the collective experience of the nightly 'horse forging' and 'making a war-scythe' by a blacksmith who works in the light of fire feed by bellows, stirred with a chorus of Kosciuszko. As a result, the repairing of carriage's wheels, peeling of peas, making of flowers covered in wax, shingles display and drilling of wooden spoons pales into insignificance. Probably it would take the guests dressed up in shirts and pants, with straw hats to bring hay bales home the whole day. While taking pictures, you can eat soup in 'dwojaki'(a traditional pot) brought to the farm yard. Children could catch Colorado beetles, search for berries, spin the flax, gather brushwood and lay out a bonfire. Each of these classes performed in a folk costume, surrounded by farms and fields, treated as a rite, becomes an event.

The revitalization of the open-air museum requires much more strength and resources than those currently possessed by the open-air museum in Kolbuszowa. Therefore, according to our fantasies, two competing camps should be founded on the outskirts of the open-air museum; one of 'Lesiacy' and the other 'Rzeszowiacy' (**Fig. 8 and 9**). The construction of temporary huts and camping there during the summer holidays, would significantly revive the interior of the open-air museum and facilitate the recruitment of volunteers for various jobs. Above all, there are numerous tasks related to guiding tour groups, in addition a wide range of necessary economic and cultivation activities (watering gardens, weeding beds, harvesting and processing of crops). Youth participation is also expected in special events such as the creation of 'live images', participation in bonfires, as well as meetings with regional or religious character. These camps, built outside the borders of the open-air museum and governing their own regulations, cooperating and teaching, would raise the youth in the spirit of love for the traditions and achievements of folk culture.

Footbridge for Grandchildren and Grandfather

A view of the panorama with the ponds and farms around: on the one side 'Rzeszowiak', on the opposite 'Lasowiak' ones will be unforgettable for anyone who visits the open-air museum in Kolbuszowa. In some places gentle hills with the fields, surrounding meadows and river banks become visible. But the main focus is the 'living water' of a large pond covered with reed and rushes, bordered by tall trees and bushes. Birds are gliding and flies are flying above this green paradise. The visitors should see it all. They should have an access to that so they could look at nature without disturbing the silence. In the middle of the lake a wooden pier with gazebo should be built. The sidewalk just above the water, meandering between reed islands, will allow visitors to admire the richness of nature close by, almost touching the sweet rush, hearing the splash of water and seeing the birds flying. This will evoke unforgettable memories of staying in the museum. At any time of the day or night, it would be a lovely walk; impressions would intensify during the rain, strong wind... in the winter season, at sunrise or sunset... in the fog and in the moments of peculiar silence.

Summary and discussion

The above considerations should be treated as a material for discussion how the open-air museum and folk art should look and function. The two elements represented in the Folk Culture Museum in Kolbuszowa, 'Lasowiak's' and 'Rzeszowiak's' culture separated by the Great Pond, create undoubtedly a very attractive landscape and sightseeing area. It has been several years since the first concept, and the rules for organizing and using such complexes have changed. The devotion of many lovers and the selflessness of the inhabitants gave such wonderful yields. However, the question arises: what can we improve? Would not it be possible to put many other elements on such a large surface? Should the museum give not sounds of 'barking and quacking'? Would the group dressed in jackets, peasant shirts and straw hats feel unforgettable moments while singing at the fire? So let's treat this student's fantasy with a smile. Perhaps some of these proposals will fit in the development program of the open-air Museum of Folk Culture in Kolbuszowa?

Translation / Tłumaczenie: Anna Nowak

Fig. 1. Lasowiak clothing and attire. 1.1 Wedding photo. 1.2 Rocking horse. 1.3 A maiden in a national costume. 1.4 Girl in the window. By P. Patoczka, 2017
Ryc. 1. Ubiory i stroje lasowiackie. 1.1 Zdjęcie ślubne. 1.2 Konik bujany. 1.3 Panna w stroju ludowym. 1.4 Dziewczyna w okienku. Rys. P. Patoczka, 2017

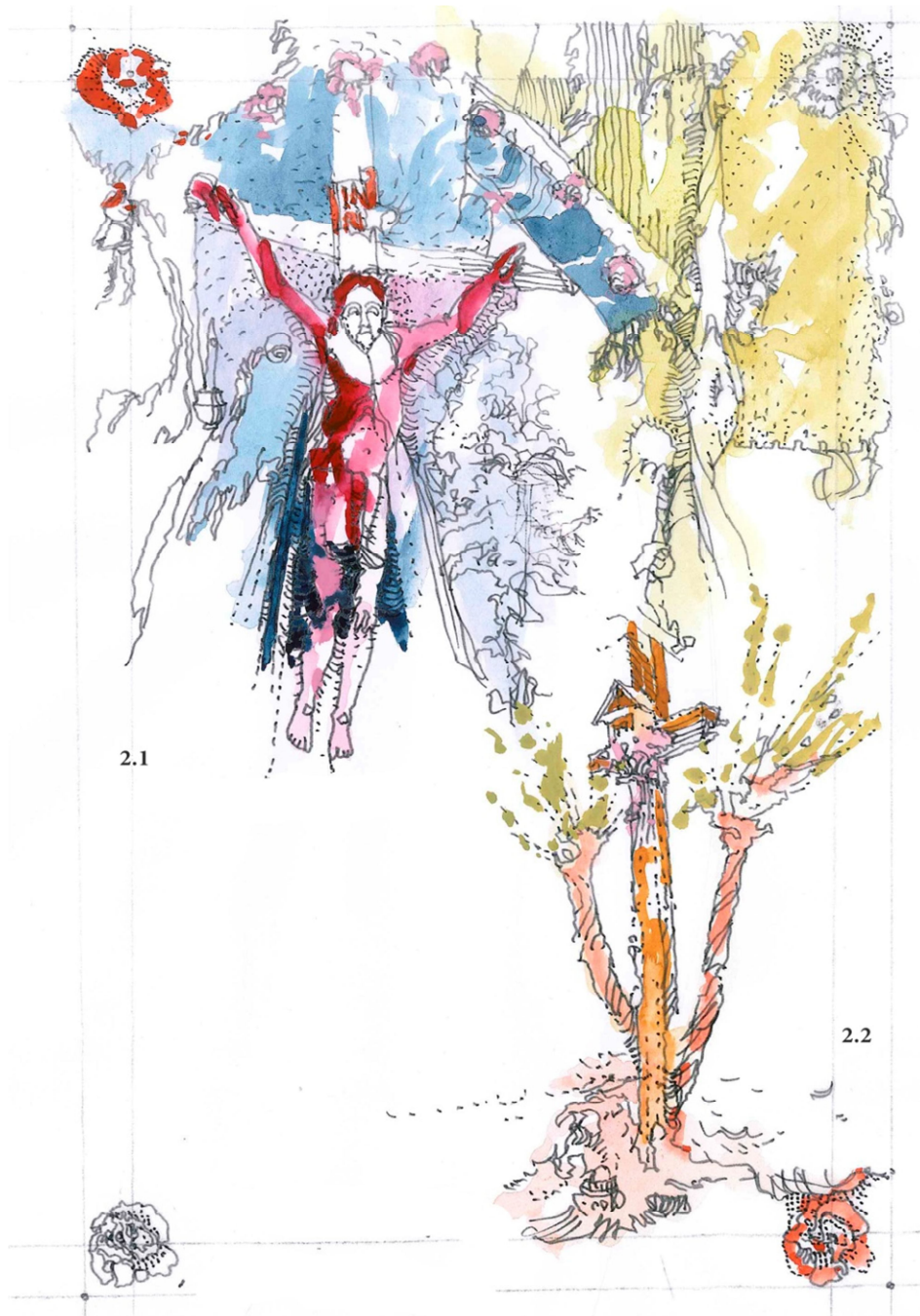

Fig. 2. Crosses and roadside figures. 2.1 Christ on the Cross. 2.2 Wayside cross with a box chapel; waxed roses made of tissue paper. By P. Patoczka, 2017
Ryc. 2. Krzyże i Figury przydrożne. 2.1 Chrystus na Krzyżu. 2.2 Krzyż przydrożny z kapliczką skrzynkową; woskowane róże z bibuły. Rys. P. Patoczka, 2017

Fig. 3. Rzeszów farm. 3.1 A view of the Rzeszów farms. 3.2 A woven fence. 3.3 Poultry. By P. Patoczka, 2017
Ryc. 3. Zagroda rzeszowiacka. 3.1 Widok na zagrody rzeszowiackie. 3.2 Plecione ogrodzenie. 3.3 Drób. Rys. P. Patoczka, 2017

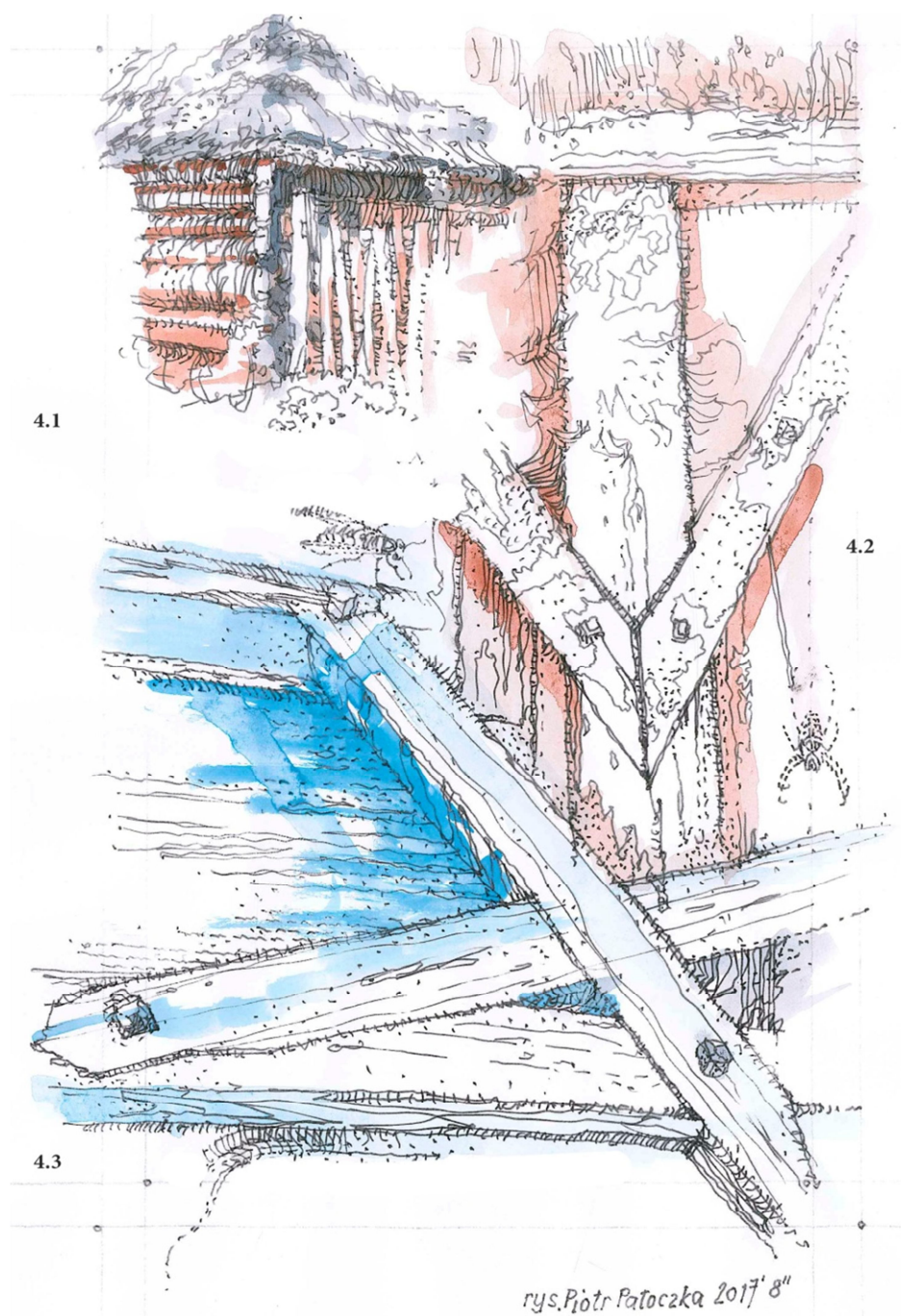

Fig. 4. Wooden supports and joints. 4.1 Angle stone of a barn. 4.2 Supporting roof beams. 4.3 Double supporting roof beams. By P. Patoczka, 2017

Ryc. 4. Przysłupy i zamki. 4.1 Węgiel stodoły. 4.2 Mieczowania przysłupów. 4.3 Podwójne miecze. Rys. P. Patoczka, 2017

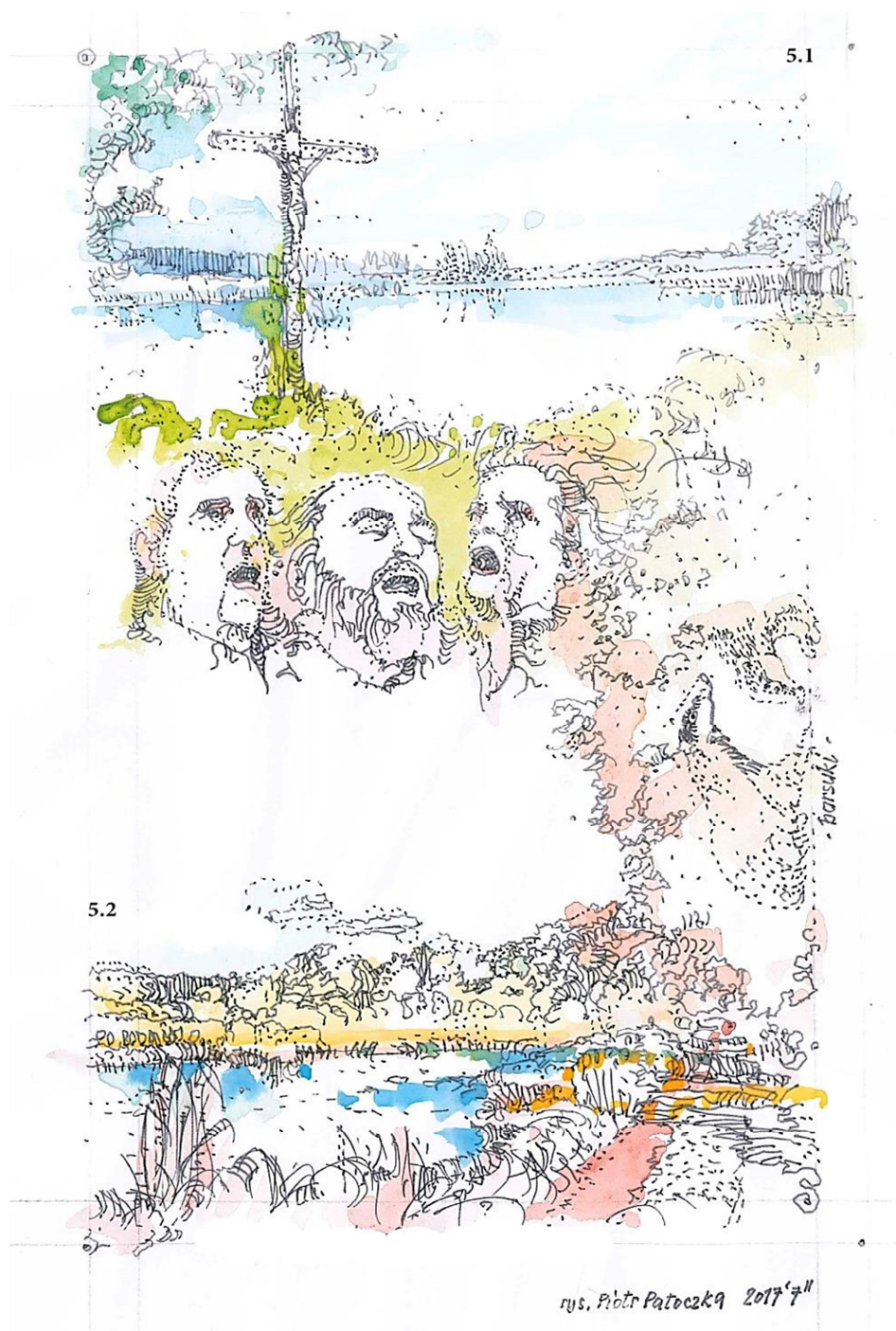

Fig. 5. Silence. 5.1 Great pond. 5.2 Causeway. By P. Patoczka, 2017
Ryc. 5. Cisza. 5.1 Wielki staw. 5.2 Grobla. Rys. P. Patoczka, 2017

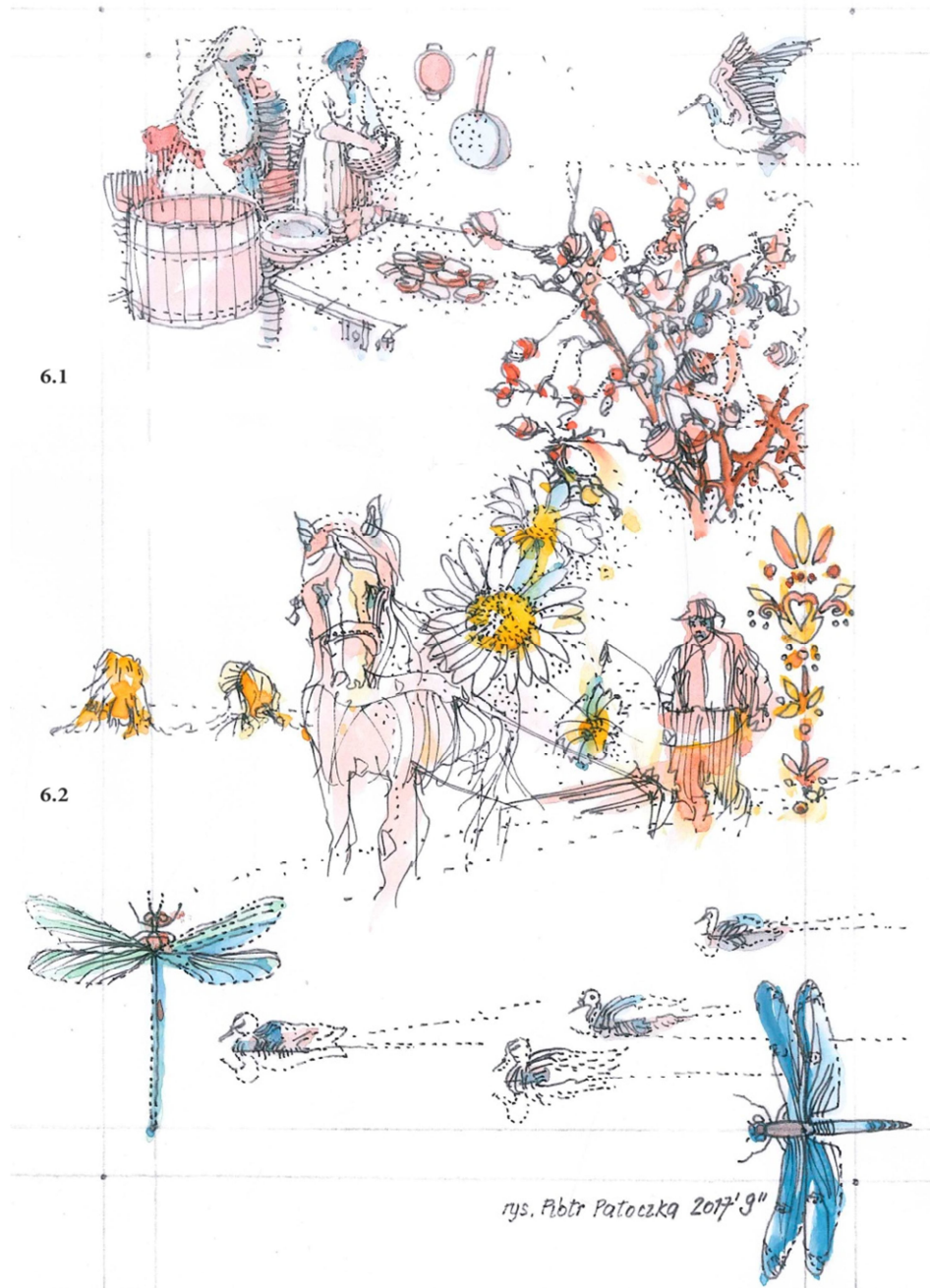

Fig. 6. Farm chores. 6.1 Pancakes baking. 6. 2 Horse plowing. By P. Patoczka, 2017
Ryc. 6. Prace gospodarskie. 6. 1 Pieczenie placków. 6. 2 Orka „kuniem”. Rys. P. Patoczka, 2017

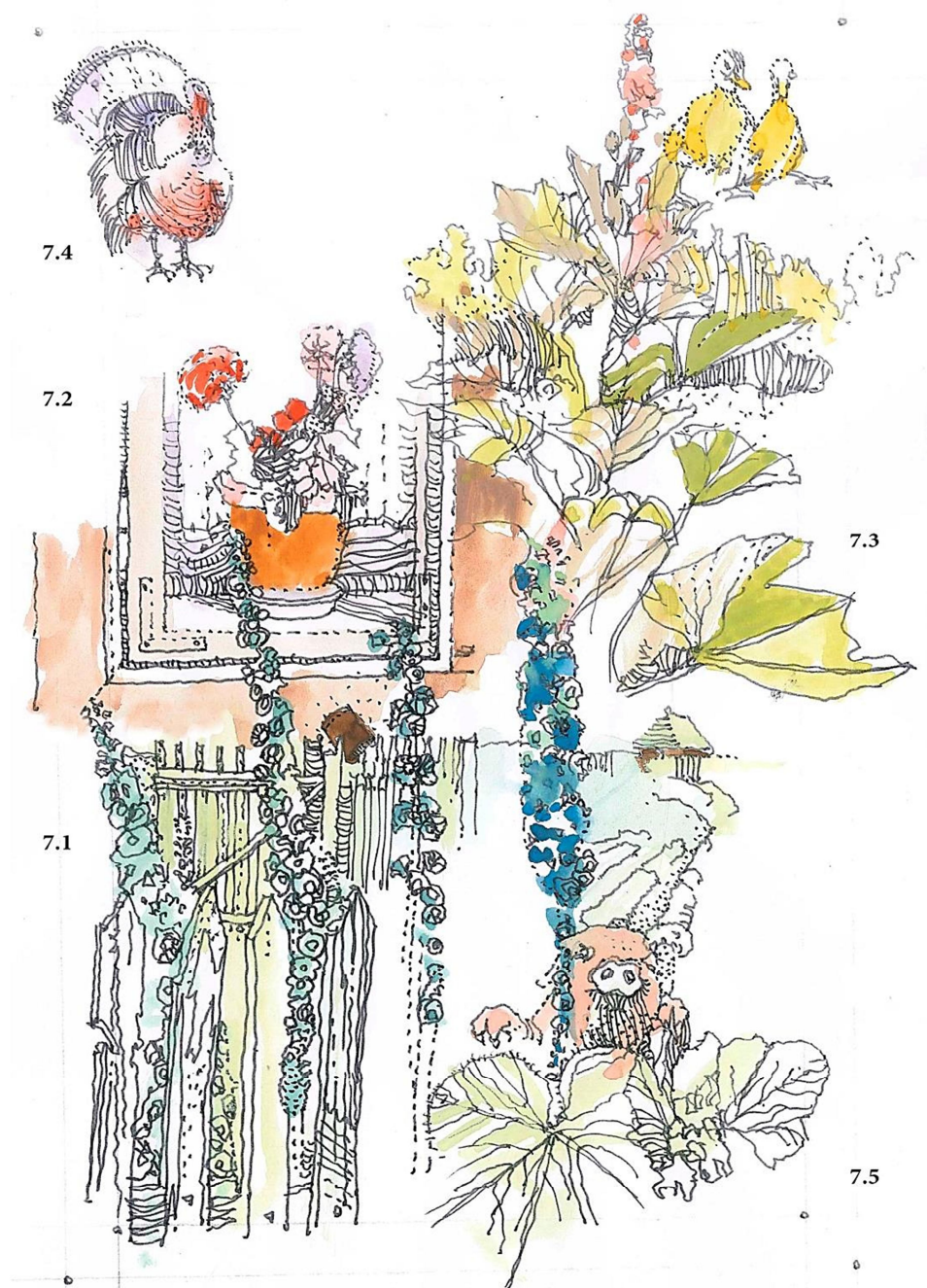

Fig. 7. Around the house. 7.1 Larkspur. 7.2 Geraniums. 7.3 Mallow. 7.4 Poultry. 7.5 Piglet. By P. Patoczka, 2017

Ryc. 7. Dookoła domu. 7.1 Ostróżki. 7.2 Pelargonie. 7.3 Malwy. 7.4 Drób. 7.5 Prosiak. Rys. P. Patoczka, 2017

Fig. 8. Design of the 'Rzeszowiak' part. 8.1 'Kolbusz' pyramid. 8.2 Farm Folwark. 8.3 Three Bróg¹⁴. 8.4 Footbridge of 'Grandchildren and Grandfather'. 8.5 Forester's house 'Pranie'. 8.6 'Rze' Camp. By P. Patoczka, 2017

Ryc. 8. Projekt części „Rzeszowiackiej”. 8.1 Piramida „Kolbusza”. 8.2 Folwark Zwierzęcy. 8.3 Trzy Brogi. 8.4 Kładka „Wnucząt i Dziadka”. 8.5 Leśniczówka „Pranie”. 8.6 Obóz „Rze”. Rys. P. Patoczka, 2017

¹⁴ farm construction to keep yield (translator's note).

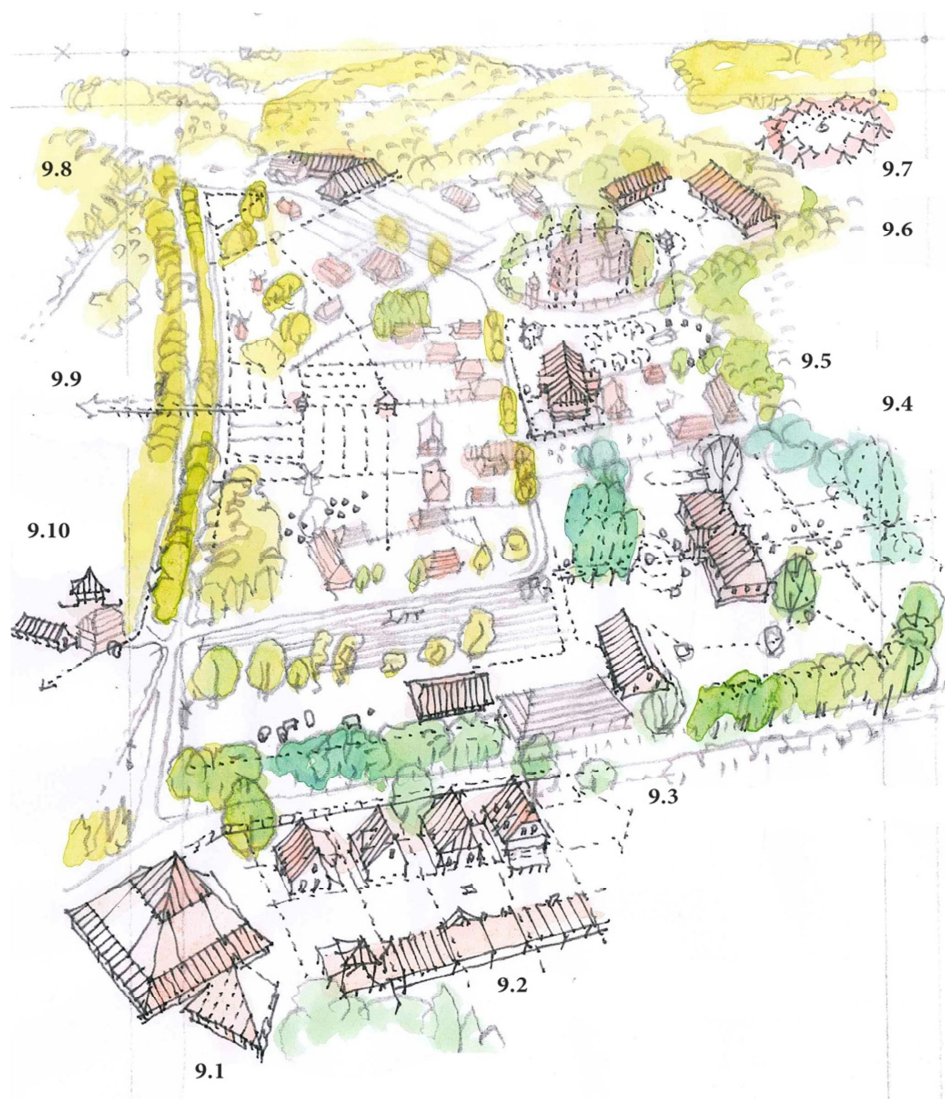

Fig. 9. Project of 'Lasowiak' part. 9.1 Pyramid of 'Director'. 9.2 'Museum's czworaki'¹⁵. 9.3 Barn and cowshed. 9.4 Manor in the park. 9.5 Vicar's house with the orchard. 9.6 Barn and cowshed. 9.7 Camp 'Forest'. 9.8 Stables and manege. 9.9 Vegetable garden. 9.10 Fishing bróg. By P. Patoczka, 2017

Ryc. 9. Projekt części „Lasowiackiej”. 9.1 Piramida „Dyrekcji”. 9.2 Czworaki „Muzealne”. 9.3 Stodoła i obora. 9.4 Dwór w parku. 9.5 Proboszczówka z sadem. 9.6 Stodoła i obora. 9.7 Obóz „Las”. 9.8 Stajnie i maneż. 9.9 Ogród warzywny. 9.10 Brogi rybackie. Rys. P. Patoczka, 2017

¹⁵ Semi-detached house (4 dwellings) (translator's note).

Piotr Patoczka
dr hab. inż. arch., prof. UR
Zakład Architektury Krajobrazu, Wydział Biologiczno-Rolniczy,
Uniwersytet Rzeszowski

REWITALIZACJA KRAJOBRAZU MUZEUM KULTURY LUDOWEJ W KOLBUSZOWEJ

Streszczenie

Tematem studium¹ jest krajobraz kulturowy i naturalny Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej. Zarówno elementy kulturowe jak i przyrodnicze tworzą spójne wnętrza wiejskiego krajobrazu. Walory te zostały udokumentowane podczas studenckiego obozu naukowego, który odbył się w MKL w Kolbuszowej w czerwcu 2017 roku. Studia polegały na rysowaniu i fotografowaniu: zagrody lasowiackiej, zagrody rzeszowiackiej, roślin w przydomowych ogródkach, zieleni towarzyszącej ciekom wodnym. Zebrane wiadomości, zdjęcia i rysunki posłużyły do przygotowania materiałów roboczych, które pod symbolicznym tytułem „Lasowiacy jako tacy” zostały przekazane dyrekcji skansenu po zakończeniu obozu. Kolejny, etap, polegał na napisaniu na podstawie zgromadzonych materiałów niniejszego artykułu, odnoszącego się do stanu istniejącego i projektów „ożywienia muzeum na wolnym powietrzu”. W ten sposób mamy zamiar upamiętnić regiony o wspaniałej tradycji i bogatej historii.

Słowa kluczowe: skansen, ożywienie przestrzeni muzealnej, projekt rewitalizacji

Wstęp

Na terenie Podkarpacia, niegdyś bogatego w budownictwo drewniane, jest coraz mniej takich tradycyjnych budynków [Patoczka P. i in. 2016]. Tu, podobnie jak na Lubelszczyźnie, niegdyś *"jednym z najważniejszych czynników, które miały wpływ na urodę miasteczek było drewno (...)* Na setki lat budownictwo drewniane

¹ Studium zostało wykonane w ramach obozu KN „Krajobrazy” w MKL w Kolbuszowej w czerwcu i lipcu 2017 roku. Kierownikiem naukowym obozu był Piotr Patoczka. W obozie wzięli udział studenci Wydziału Biologiczno-Rolniczego Uniwersytetu Rzeszowskiego: Katarzyna Sochacka, Magdalena Altamer, Aleksandra Wnęk, Magdalena Miodunka, Katarzyna Bytnar, Adrianna Kwaśniewska i Andżelika Sagan. Fotografie, rysunki i opisy inwentaryzacyjne jak i prace projektowe są wspólnym dziełem zespołu.

stało się nierozzerwalną i najbardziej widoczną częścią polskiego krajobrazu. Architektura drewniana była poniekąd jej organicznym przedłużeniem" [Pietrasiewicz 2015: 9]. Jednak obecnie rozproszona zabudowa drewniana przetrwała w niewielkich ilościach na obrzeżach dużych miast naszego województwa [Gajdek i Wójcik 2016: 94]. Wyjątkiem jest tu sama stolica Podkarpacia, gdzie zachowało się relatywnie dużo drewnianych zagród [por. Patoczka 2015; Gajdek 2017]. Ze względu na użytkowe funkcje, budynki mieszkalne i gospodarcze w dawnych zagrodach ulegały wielokrotnym, nieraz znacznym przekształceniom [Gajdek i Wójcik 2016: 86-87; Patoczka 2015: 36-40]. Więcej relikwów tradycyjnej drewnianej zabudowy uda się nam jednak odnaleźć w miasteczkach i wsiach podkarpackich. Wśród miasteczek znajdziemy i takie, które są prawdziwymi muzeami na wolnym powietrzu..., gdzie w okolicach rynku skupia się tradycyjna zabudowa drewniana².

Wiele wartościowych budowli drewnianych, ochroniono przed zapomnieniem i zniszczeniem przenosząc ich do muzeów na wolnym powietrzu³, zwanych potocznie skansenami. Ważnym walorem skansenów jest ich autentyczność – prezentowanie historycznych obiektów w podobnym do oryginalnego otoczeniu, posiadają one wówczas wysoką wartość naukową i dydaktyczną [Czajkowski 1984: 113-115]. Parki etnograficzne i muzea budownictwa ludowego są szczególną formą prezentacji, gdzie krajobraz traktowany jest nie tylko jako tło, ale stanowi także ważną treść ekspozycji. Percepcja *przebiega w sposób polisensoryczny, a wpływa na niego nie tylko estetyka ekspozycji muzealnej, ale również sposób kształtowania krajobrazu w jej najbliższym otoczeniu*. Właściwie kształtowany krajobraz tworzy niezwykłą atmosferę miejsca – jego *genius loci*, decydując o atrakcyjności turystycznej skansenów [Raszeja i Skóra 2016: 132-133].

Rozplanowanie skansenu

Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej założono przed ćwierć wiekiem, w formie półwsi; na planie wielkiej podkowy okalającej staw. Teren o powierzchni 30 ha udostępniono zwiedzającym 4 maja 1978 roku [Dragan i Dragan 2015: 7]. Miejsce wybrane na skansen zachwyca pięknym, harmonijnym krajobrazem wiejskim. Lekko sfalowany teren, otoczony polami i lasami sosnowymi, położony jest opodal miasteczka Kolbuszowa, w województwie podkarpackim, 40 km na północ od stolicy województwa. Malowniczość krajobrazu podnoszą liczne tradycyjne zagrody oraz kapliczki – w skansenie prezentowanych jest ponad 80 obiektów [Dragan i Dragan 2015: 7]. Otoczenie każdej zagrody ogrodami i sadami, przechodzącymi z wolna w pola uprawne i łągi nadrzeczne, z bogatą zielenią łączy się w postać piękną i ozdobną w każdym detalu. Wszystkie obiekty przeniesiono i zrekonstruowano *ex situ* z dbałością o odpowiednie położenie, jak i najdrobniejszy detal wykończenia np. wzory drewnianych posadzek w dworku [Swaczyna i Różańska 2012].

² Należy tu wspomnieć chociażby Mrzyglód w powiecie sanockim, Pruchnik w powiecie jarosławskim czy Lubaczów stolicę powiatu lubaczowskiego [patrz: Wójcik 2016].

³ Idea skansenów narodziła się w krajach skandynawskich pod koniec XIX wieku. Pierwszy, wzorcowy skansen powstał w Sztokholmie w 1891 roku. Obecnie w Polsce funkcjonuje 31 skansenów [Pietrasiewicz 2015: 126], w tym 5 na terenie Podkarpacia: Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, Muzeum Wsi Markowa, Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza w Bóbrce oraz Muzeum Kultury Łemkowskiej w Zyndranowej.

W sektorze wejściowym znajdziemy okazały dworek z połowy XIX wieku, pełniący funkcje recepcyjno-konferencyjne, małomiasteczkowy dom z Żołyni Dolnej oraz XIX-wieczna polichromowana kapliczka z Chrystusem Ukrzyżowanym [Dragan i Dragan 2015: 13-15]. Otoczenie dworku przeniesionego z Sędziszowa Małopolskiego, prezentuje typowy układ założeń dworskich, z ozdobnym gazonem w części frontowej. Całość projektu nie została jeszcze zrealizowana [Fortuna-Marek i in. 2009: 130-143].

Lewobrzeżna część skansenu poświęcona jest zagrodom charakteryzującym kulturę „*lasowiacką*”⁴ (**ryc. 1**). Każdy budynek i urządzenie, ogrodzenie i zieleń na działce odpowiada temu regionowi – każdy obiekt przeniesiono przecież z konkretnej wsi i umieszczono go w podobnym do oryginalnego kontekście. Jednym z ciekawszych obiektów w sektorze lasowiackim jest wielobudynkowa "Zagroda Bartników" z Jeziórka. Jest to przykład ilustrujący realia życia średniozamożnego gospodarza. Zagroda składa się z: chałupy, stajni, spichlerza, brogu (służącego do przechowywania siana), studni z żurawiem, piwniczki ziemnej, stodoły i pasieki [Dragan i Dragan 2015: 18].

W znaczącym miejscu ulokowano drewniany kościół pw. św. Marka Ewangelisty, wybudowany w 1842 r., przeniesiony tu z Rzochowa (obecnie Mielec). W 2010 roku rozpoczęto przenoszenie kościoła parafialnego do kolbuszowskiego skansenu. Obiekt dostępny jest do zwiedzania od 2012 roku [Haptaś 2012: 125, 152]. Jego położenie wskazuje na ogromne znaczenie sacrum we wsiach i miasteczkach ziemi lasowiackiej. Bogato wyposażone i zdobione polichromiami wnętrza świątyni [Wozowicz 2012: 153-160] nie tylko zachwycają, lecz także pozwalają na skupienie i modlitwę. Zmuszają wręcz do chwili zadumy nad trudnymi, minionymi czasami. Pamiętajmy w tym miejscu o tym, że to wiara oraz kultywowanie świąt i zwyczajów, stała się najtrwalszym nośnikiem naszej kultury. Tej świątyni towarzyszą liczne akcenty sakralne, jak kapliczki, krzyże i figury przydrożne. Każda z nich ogrodzona i ukwiecona, zwraca uwagę zwiedzających, kontynuując dawne tradycje i będąc nadal *swoistym*, wielowymiarowym *drogowskazem* [Gajdek 2012: 29] (**ryc. 2**).

Drugi brzeg odsłania widoki części rzeszowiackiej. Zagrody rzeszowiackie⁵ (**ryc. 3**) cechują większe budynki i specyficzne oparcie dachów na przysłupach. Jest to osobliwość konstrukcyjna, pozwalająca na przeniesienie ciężaru dachów na słupy ustawione obok zrębów ścian. Więźba dachowa jest ponadto wsparta na podwójnych oczepach i wzmocniona zastrzałami. Pokrycie stanowi tradycyjna strzecha wiązana „w kiczki”. Potężne bele łączone w skomplikowane „zamki” widać zwłaszcza w czołach podwalin; naroża chat wsparte zostały na wielkich peckach kamiennych. Zarówno zewnątrz jak i w izbach, komorach i sieniach, umeblowanych i ozdobionych wyraźnie widoczna jest zamożność gospodarzy i ich kultura [Dragan i Dragan 2015: 9-10, 43-46].

W każdej zagrodzie, prezentowanej w skansenie, dominuje budynek mieszkalny. Domy w każdym przypadku mają nieco inne proporcje ścian do wysokości

⁴ Lasowiacy to grupa etnograficzna zasiedlająca tereny dawnej Puszczy Sandomierskiej (południowy zasięg sięga do okolic Kolbuszowej i Leżajska, północny wideł Wisły i Sanu, wschodni po okolicę Biłgoraju, a zachodni aż po okolice Ropczyc i Mielca). Charakteryzowali się wysoką świadomością odrębności kulturowej, odmiennymi strojami i specyficznymi zwyczajami [Dragan i Dragan 2015: 7-8].

⁵ Rzeszowiacy to zróżnicowana wewnętrznie grupa etnograficzna zasiedlająca okolice Rzeszowa, Przeworska i Łańcuta. Od północy sąsiedowali z Lasowiakami. Zamieszkiwali tereny bardziej urodzajne, przez co ich siedliska i zagrody były nieco bogatsze [Dragan i Dragan 2015: 9].

dachów; różna jest szerokość traktów, detale techniczne pokazują różne możliwości rozwiązań. Umeblowanie ma bardziej uniwersalny charakter i raczej należy mówić o warsztatach mistrzowskich, które produkowały meble dla każdego miasteczka i okolicznych wiosek. W izbach znajdowały się stoły, stolki, ławy i „szlabanki”, które rzemieślnicy wykonywali w pobliskim warsztacie. Oczywiście miejscowy nauczyciel i proboszcz mogli sobie pozwolić na wytworniejsze szafy, serwantkę, zegar ścienny czy ozdobną lampę naftową. W izbach eksponowane są też drewniane zabawki i dawne stroje. W chatach trafia się jeszcze osobliwa, dawna konstrukcja skrzynkowych okien i klepkowych drzwi. Według dawnych wzorów w każdym domu konstruowano gliniano-kamienne piece z okapem i zapiekiem. W innej znów izbie piec kaflowy; oryginalna, pleciona kołyska, dwa zydelki, skrzynia na stroje, kołowrotek z nicią...

Zwiedzanie skansenu pozwala zauważyć, że stodoły i obory mają konstrukcję słupowo-ryglową, ze ścianami wzmocnionymi zastrzałami. Stodoły budowano z rozmachem – są to budynki długie i szerokie; posiadają dachy czterospadowe o wielkich połaciach; kryte strzechą, zakończone szerokimi okapami (**ryc. 4**). Wszystko to wynika z funkcji i potrzeb gospodarczych oraz właściwości „nieba i zwyczaju polskiego”. Konieczne były też szerokie wrota pozwalające na wjazd wozem do stodoły, na boisko. Stąd skrzydła drzwiowe ongiś osadzone „na biegunach”; słupach opartych na płaskich kamieniach. W miarę potrzeb wznoszono też: spichlerz, bróg; wozownię, kryty maneż, szopę, chlew, oborę, kurnik... Dachy kryto gontem, strzechą słomianą lub trzcinową, potem dachówką lub blachą. Warto zauważyć, że każdy gospodarz działał w zgodzie z miejscową tradycją i własnymi potrzebami dobudowując nowe budynki, ogrodzenia, kładki, zadaszenia; korzystając przy tym z łatwo dostępnych, lokalnych materiałów.

W skansenie znalazło się miejsce na sprowadzone z okolicy budynki o charakterze przemysłowym: wiatraki, młyn, olejarnie i kuźnie. Były to obiekty występujące na wsiach dość rzadko, zwykle związane z folwarkami dworskimi. Część z nich, aby funkcjonowała, musiała być lokowana w odpowiednim miejscu, w pobliżu zbiorników wodnych i dróg [Fortuna-Marek i in. 2009: 124]. Każde z tych urządzeń do dziś zawiera w sobie sprawną, drewnianą maszynię. Na szczególną uwagę zasługują drewniane wiatraki typu koźlak, paltrak czy holender, niegdyś stanowiące typowy element rolniczego krajobrazu Podkarpacia [Dragan i Dragan 2015]. Są to zabytki techniki, świadczące o wysokim kunszcie sztuki ciesielskiej, najbardziej wyrafinowane rozwiązania konstrukcyjne charakteryzują wiatraki koźlaki [Trynkowska 1978: 45].

Powoli w naszej pamięci zacierają się takie słowa jak: gumno, boisko, klepisko, sąsiek. Dziś mało kto wie co to jest „lamus” i jak wyglądał „dach na brożnach”... Gdzie jeszcze poza skansenem można zobaczyć działającą studnię z żurawiem? Po co dziś pasieka, suszarnia owoców...? Wyszły już z użytku tak popularne jeszcze w czasach powojennych „sławojki”.

Układ wodny

Najwyższą wartością krajobrazową skansenu i jego okolicy jest system stawów i zasilająca je rzeka Nil, tworzące nastrojowe tło dla ekspozycji w skansenie. Wielki staw pozornie tylko dzieli przestrzeń na dwie części, dwa regiony; w rzeczywistości stanowi wspaniałe połączenie widokowe. Na groblach oddzielających stawy zasiały się drzewa i krzewy wodolubne, wysokie sitowia i trawy, które z czasem połączyły się w wysokie ściany zieleni. Szuwary i wierzby płaczące, topole i brzozy, podcięte przez bobry schnące drągi... współtworzą tak piękne i harmonijne otoczenie zbior-

ników wodnych. Wzdłuż grobli wykopano rowy i młynówki; nad nimi wybudowano mostki i kładki... niby tunele w zieleni (**ryc. 5**). Strugi wodne prowadzone są dla zachowania stałego ruchu wody w stawach. Wszystko to ma swój sens, ukryte urządzenia techniczne – studnie i przelewy – wszystko działa zgodnie ze starą „sztuką wodną” dla dobra gospodarstwa rybnego.

Pewne zagrożenie dla szczelności wałów niosą bobry widoczne w zmaczonej wodzie stawów. A jednak podziwianie tej „inżynierii” w postaci żeremi, ściętych drzew i obgryzionych pędów krzewów; ma w sobie pewną tajemnicę. Dla przycięgnięcia ptaków, płazów, gadów i owadów, a także wzbogacenia mikroflory i mikrofauny, na terenie skansenu wykopano oczka wodne.

Tam możemy mówić o trzech głębokościach, na których porasta roślinność bagienna, płytkowodna oraz pływające rośliny, głęboko zakorzenione (grązele). Aby powstrzymać je od ekspansji na całe lustro wody „zatrudnić” trzeba zwierzęta. Stąd też pożądaną nad wodą są: wydra, piżmak, nutria, kaczka krzyżówka, czapla siwa, bocian czarny, perkoz dwuczuby, łyska, zimorodek, kormoran czarny, łabędź niemy... Doskonale czują się w tym środowisku płazy i gady: żaba wodna, żaba jeziorna, kumak nizinny czy żółw. W stawach są zapewne ryby: karp, lin, karaś, płóc, okoń, leszcz, sum, a nawet szczupak. Towarzyszą im niejako naturalnie inne wodne stworzenia: rozwieltka, kielż, błotniarka stawowa, pijawka lekarska, szczeżuja, rak. Woda przyciąga też liczne owady i pajęczaki np.: ważki, jętki, komary, nartniki, pływaki żółto-brzeżki, czy topiki.

Wymienienie gatunków flory i fauny wodnej zwraca uwagę na półnaturalne procesy biologiczne, wspomagane i regulowane przez działalność człowieka. Trzeba tu zatrudnić specjalistów, którzy opracowaliby „projekt” natury miejsca oraz techniczne parametry ochrony przeciwpowodziowej skansenu.

Ogrody, sady, pola uprawne, łąki

Wielkim walorem skansenu w Kolbuszowej jest zagospodarowanie ogródków warzywno-kwiatowych. Uprawiane są tam popularne rośliny użytkowe oraz spotykane na dawnych grządkach malwy i ostróżki. W sąsiedztwie drzewek sadowych nastroj tradycyjnej zagrody *lasowiackiej* czy *rzeszowiackiej* jest tym mocniej wydobyty. Plecione z wiklinowych witek ogrodzenia, żywopłoty dzielące zagrody, stare drzewa „pilnujące” granicy i miedze porastające niechcianymi chwastami. Jakże to malownicze, jakie młodopolskie!

Wewnątrz skansenu uprawia się kilka poletek, które doskonale wpisują się w rolniczy krajobraz okolicy. Zgodnie z tradycją puszczańskich poletek stosować trzeba zadomowione rośliny uprawne np. żyto, jęczmień, owies, len, konopie siewne, chmiel zwyczajny, słonecznik zwyczajny, rzepak. Równie ważnymi uprawami są warzywa: ogórek, marchew, pomidor, pietruszka, cebula, koper, czosnek, fasola, bób, chrzan, rzepa, ziemniak, burak, kapusta. Dla pełnego obrazu wewnątrz zagrodowych dodać trzeba jeszcze drzewa owocowe, takie jak: jabłoń, grusza, śliwa, wiśnia, czereśnia, morela, orzech włoski. Ich odmiany są do dziś tajemnicą doskonałych smaków przetworów. W *lasowiackiej* tradycji szczególne miejsce zajmują też produkty pszczelarskie pradawnej tradycji bartniczej.

Cześć terenu objętego granicami skansenu użytkowana jest w formie łąk kośnych i pastwisk. W dalszym otoczeniu dominują pola uprawne i łąki kwietne, przegradzane działkami leśnymi i przylaskami. Ściany lasów sosnowych i borów przechodzą w otwarte polany z ostrą, bądź „rozmytą” granicą. Tereny łąkowe porośnięte są z rzadka drzewami i krzewami tworząc malownicze enklawy i labirynty przecięte drogą, czy ścieżką. O bogactwie życia łąki decydują mnogie owady, by wymienić

tylko kilka gatunków: biedronka siedmiokropka, biedroneczka łąkowa, złotook pospolity, pszczoła miodna, trzmiel łąkowy, mucha domowa, plujka pospolita, mrówka łąkowa, świerszcz polny, pasikonik zielony, turkuć podjadek, biegacz fioletowy, tygryk paskowany, krzyżak łąkowy. Jedne z nich są pożądane, inne znów, uważane za szkodniki... Tu „kłania się” konsultacja specjalistyczna; gdy dyskutujemy nad składem siedliska łąkowego i udziałem różnych gatunków traw współtworzących łąkę. Wymieńmy choć kilka popularnych gatunków wymagających uzgodnienia ze specjalistą i dosiania zgodnie z warunkami miejsca: mietlica pospolita, perlówka zwisła, kostrzewa, kupkówka pospolita, tomka wonna, wiechlina zwyczajna, tymotka, welnianka. Barwności łąkom dodają polne kwiaty np.: mak polny, chaber łąkowy i bławatek, rumianek, fiołek trójbarwny, dziurawiec zwyczajny, stokrotka łąkowa, dzwonek wąskolistny, mydlnica lekarska, dziewanna pospolita, krwawnica pospolita, szalwia łąkowa, wrotycz pospolity, żywokost lekarski, krwiściąg lekarski, firtelka poszarpana, kosaciec syberyjski, szafirek miękkiolistny, bodziszek łąkowy. Te piękne rośliny, zawsze pod ręką, znalazły swoje wykorzystanie w medycynie ludowej.

Raz jeszcze powtórzmy, że w naszym „szkicu” jest wyrażona intencja wzbogacenia struktury flory i fauny. Trudno polubić niektóre owady, jednak ich obecność jest konieczna ze względu na zachowanie stabilnych łańcuchów pokarmowych... i już!

Wskazania projektowe

Sprawą dyskusyjną, na pewno trudną do realizacji, jest wprowadzenie na teren skansenu zwierząt hodowlanych. Na tak rozległym terenie prosi się wręcz o jego pełniejsze wykorzystanie. Kilka kur, kaczek i gęsi już jest: grzebią w ziemi i spacerują po łące, kąpią się w stawie i wałęsają się wokół oczka wodnego. Gdyby także zaryczała krowa, groźnie nastroszył się byk, przebiegło cielę... Opoдал pasie się stado kóz z capem i kozłętami, a na łączce nad stawem stado owiec. Mało tego, a gdyby hodować i użytkować konie; choćby dla przewożenia bryczką tych gości, dla których zwiedzanie na piechotę jest trudne z uwagi na stan zdrowia. Uwagi powyższe wytłumaczyć można w kontekście „naturalizacji” skansenu tylko tym, że dobrze byłoby gdyby w miarę możliwości i zdrowego rozsądku wprowadzić zwierzęta do drewnianych, tradycyjnych zagród, które dzięki temu stałyby się jeszcze bardziej autentyczne i malownicze.

Marzy nam się jeszcze poruszenie koła młyńskiego i wypełnienie młynówki wodą kolbuszowskiego Nilu. Puszczenie na kilka minut „wody na młyn” i poruszenie maszynarii znacznie głębiej trafiłoby do zwiedzających, niż opowieść o historii urządzenia. Pamiętajmy też o porze intensywnych opadów i wysokiej wodzie, kiedy istnieje zagrożenie zalewaniem terenów skansenu i drewnianych zagród. Za istotne uważamy zatem opracowanie szczegółowego studium i projektu zagospodarowania wodnego i związanej ze stawami zieleni. Wskazana jest również dalsza realizacja projektu otoczenia dworu w części wejściowej, a przede wszystkim urządzenie ogrodu kwaterowego i swobodnego.

Zauważmy, że wszelkie czynności polegające na oraniu, zasiewie, pieleniu, podlewaniu... wykopkach ziemniaków, czy zbiorach buraków są swoistym widowiskiem (**ryc. 6**). Dają one asumpt do aranżacji spotkań i zdarzeń; są po prostu bardzo „nasze” i malownicze. To co możliwe trzeba wykonywać tradycyjnymi sposobami: orka końmi, sianie zboża ręcznie „z płachty”... koszenie kosami i ręczne wiązanie snopów; suszenie i grabienie siana, jego zwózka i składowanie do brogów... z wozu na strych i do stodoły...

Dla nadania swojskiego charakteru, w skansenie powinny się pojawić liczniej tyczki pod groch, grządki z kapustą, zagony ziemniaczane i buraczane, czy kwitnące krzewy owocowe: maliny, porzeczki, agrest, róża pomarszczona. Każda gospodyni dbała też o krzewy ozdobne (np. bez lilak, kalina koralowa, jaśminowiec, róża). W bliskim sąsiedztwie domów często sadzono również rośliny strzegące od złego: leszczynę i bez czarny. Przy każdej chałupie, pod okapem, opodal wejścia i ławy, na przyzbie trzeba sadzić malwy i ostróżki (**ryc. 7**). Inne kwiaty ozdobne utrwalone w opowieściach naszych babć to m.in.: kosmosy, rudbekie, liliowce, irysy, floksy, dalie, słoneczniki, nagietki, lwie paszcze, nasturcje, goździki, lewkonie, cynie, maki, orliki, serduszki. *Sadzono je w grupach, w swobodnym układzie i przypadkowości, tworząc w krajobrazie wiejskim „baśniowe”, niepowtarzalne sielskie klimaty* [Stompor-Chrzan i in. 2016: 135]. Wonne kwiaty (maciejki, rezedy, narcyzy, groszek pachnący, piwonia) sprawiały, że dawne przedogródki nie tylko mieniły się wspaniałymi barwami przez prawie cały rok, ale były również uczcą dla powonienia [Gargała i in. 2010: 272-273]. Niektóre zioła np. bylica boże drzewko, krwawnik, mięta, czy lubczyk, ścinane i suszone, zimą zdobyły wnętrza i zapewniały domownikom zdrowie. Wśród pnączy królowały powój, chmiel i dzikie wino (winobluszcz), cierpliwie wspinając się po ogrodzeniach i gankach. Mniej odporne na mróz rośliny (np. pelargonie, fuksje, mirty) były troskliwie pielęgnowane w donicach ustawianych w oknach czy przy wejściu, uzupełniając wielobarwne kompozycje bylin i roślin jednorocznych oraz ziół i warzyw [Stompor-Chrzan i in. 2016: 135-137]. Tu znów można się zachwycić wielością gatunków i odmian, dziś już niemal zapomnianych.

Zarówno na terenie skansenu, jak w jego najbliższym otoczeniu krajobraz tworzą lasy. Potrzebne jest oczywiście głębsze rozeznanie zespołów siedliskowych; widocznie przeważa las sosnowy na piaszczystym podłożu, niemal bez podszytu leśnego. W toku dalszych prac powinien powstać projekt podniesienia żyzności i budowy wielopiętrowego zespołu leśnego, tzw. operat leśny zapewniający podniesienie walorów widokowych w dokładnie opisanych warunkach środowiska (obowiązujący także na terenach spółdzielczego gospodarstwa rybnego). Wskazane jest przywrócenie wielopiętrowej struktury lasu: korony drzew, podszyt, runo leśne, ściółka i gleba. W drzewostan na terenie skansenu powinno się włączyć lokalnie występujące gatunki, przede wszystkim liściaste np.: brzoza, lipa, dąb, jesion, klon. Także rośliny iglaste – sosna czy modrzew, powinny poszerzyć listę roślin, stwarzając dobre warunki do rozwoju mikroflory i fauny. W strefie podszytu trzeba wprowadzić różnorodność krzewy leśne – malina, jeżyna, kalina koralowa, czarny bez, głóg, trzmielina, żarnowiec, śliwa tarnina. Być może wkrótce „same” pojawią się na obrzeżach, „rozmywając” granice lasów. We wnętrzu leśnych polan i przy drodze wyrosną być może kwiaty leśne: sasanka, zawilec gajowy, przyłaszczka, śnieżyczka przebiśnieg, konwalia majowa, fiołek wonny, pierwiosnek, lilia złotogłów, trybula leśna, targanek szerokolistny, dąbrówka rozłogowa czy wrzos.

Bogactwo faunistyczne regionu dawnej Puszczy Sandomierskiej opisane zostało i udokumentowane historycznie; jako miejsca wielkich polowań i znajduje swoje odbicie w miejscowej tradycji „życia z lasu” [Dragan 2017: 11]. Pomimo wielu współczesnych zagrożeń, nadal występują tu: wilk, lis, ryś, żbik, borsuk, łasica, kuna leśna, tchórz, sarna, czy daniel. Nie ulega wątpliwości popularność drobnych ssaków i ptaków leśnych. Ze względu na korzystne warunki na dawnych terenach leśnych, użytkowanych dziś jako pola i łąki, liczne nieużytki i łęgi nadrzeczne, okresowo pojawiają się owady: mrówka rudnica, kornik drukarz, biegacz gajowy, żuk gnojowy, galasówka dębowa, jelonek rogacz, liszkarz tęcznik, zwiniac rycerzyk, pszczoła, osa, szerszeń. Czas kończyć tę wycieczkę krótkim wnioskiem: trzeba

naukowo zbadać pojemność środowiska i określić możliwości skutecznego zwiększenia bogactwa „natury” na terenie skansenu i w jego otoczeniu!

Sceny z życia wsi i miasteczka

W trakcie pobytu w skansenie, w czasie naszych dyskusji przewijały się myśli o skojarzeniu wybranych miejsc z dziełami Wielkich Mistrzów. Możliwa wydaje się „teatralna” aranżacja istniejących widoków do znanych obrazów wsi polskiej. Część zbiorów można wyeksponować w Wielkiej Stodole; pod nazwą: „Wieś w malarstwie, poezji i prozie polskiej”. Krajobraz wiejski i małego, galicyjskiego miasteczka był przecież chętnie szkicowany i malowany przez wybitnych artystów. Przywołajmy tu tylko kilka przykładów: „Tańce przed karczmą” Axentowicza, „Sianokosy” Tetmajera, „Szkice bronowickie” Wyspiańskiego czy „Ule na Ukrainie” Stanisławskiego. Warto też przywołać w tym miejscu styl dworski, wspaniałe drewniane leśniczówki... świętość i pospolitość życia wiejskiego.

Modne stają się obecnie organizowane w ciekawych sceneriach dworców, pałaców czy na polach bitew „zdarzenia”. Proponujemy odtworzenie w scenerii parku etnograficznego wesela Lucjana Rydla, scen karczemnych, czy tradycyjnych świąt np. Zapustów, Sobótek czy Kolęd z Turoniem [Karczmarszewski 2009]. Lasowiaci byli ludem niezwykle przesadnym i zabobonnym [Dragan 2017: 15], a bogactwo obrzędów stwarza wiele możliwości wykorzystania ich w ekspozycji skansenowskiej [Karczmarszewski 2009: 184]. Karczmarszewski [2009: 167] wyróżnia trzy formy prezentacji tradycyjnych obrzędów ludowych: tradycyjne, statyczne ekspozycje np. przystrojona wigilijnie izba; ekspozycje *parateatralne* (zaaranżowane z wykorzystaniem manekinów fragmenty obrzędów) i ekspozycje plenerowe, w których udział mogą wziąć wszyscy odwiedzający skansen (np. majówki).

Udana zapewne byłaby również zabawa w remizie strażackiej czy inauguracja roku szkolnego w „klasie galicyjskiej”. Niezapomnianą pamiątką dla uczestników wycieczki byłaby fotografia klasowa w dawnych ubrankach, na schodach przed szkołą. Wyobraźmy sobie gromadne przeżycie nocnego „kucia koni” i „stawiania kos” przez kowala, który pracuje w świetle ognia podsycanego miechem, przy wspólnym śpiewie o Kościuszcze. Wobec tego błędnie naprawa koła do karety, wspólne łuszczenie grochu, robienie kwiatków z bibuły maczanej w wosku, pokaz wyrobu gontów i drażenia drewnianych łyżek. Zapewne dzień cały zajęłoby gościom przebraniem w koszule i portki, ze słomianymi kapeluszami sianokosy i zwózka snopów. W trakcie zupa w dwojakach przyniesiona na pole folwarczne. Dzieciom zaproponować można łapanie stonki, szukanie jagód, przedzenie lnu, zbieranie chrustu i układanie ogniska. Każde z tych zajęć wykonywane w stroju ludowym, w otoczeniu zagród i pól, traktowane jak obrzęd, staje się *wydarzeniem*.

Ożywienie skansenu wymaga znacznie większych sił i środków, niż te, którymi dysponuje obecnie skansen w Kolbuszowej. Dlatego też, w myśl naszych „fantazji”, na obrzeżach skansenu powinny być założone dwa, konkurujące ze sobą obozy; jeden „*Lesiaków*” i drugi „*Rzeszowiaków*” (**ryc. 8 i 9**). Budowa tymczasowych założeń i obozowanie tam przez okres letnich wakacji, znacznie ożywiłoby wnętrze skansenu i ułatwiło nabór wolontariuszy do różnych prac. Przede wszystkim są liczne zadania związane z oprowadzaniem grup wycieczkowych, ponadto szeroki zakres niezbędnych prac gospodarczych i uprawowych (podlewanie ogródków, pielnie grządek, zbieranie i przetwarzanie plonów). Przewiduje się także udział młodzieży w imprezach szczególnych jak np. tworzenie „żywych obrazów”, uczestniczenie przy ogniskach, jak też spotkaniach o treściach regionalnych czy religijnych. Wspomniane obozy, zbudowane poza granicami skansenu i rządzące się

własnymi prawami, współpracując i ucząc, wychowywałyby młodzież w duchu umiłowania tradycji i dorobku kultury ludowej.

Kładka dla Wnucząt i Dziadka

Dla każdego kto odwiedzi skansen w Kolbuszowej niezapomnianym wrażeniem będzie panorama stawów wokół których rozmieszczono zagrody: po jednej stronie „rzeszowiackie”, po przeciwnej „lasowiackie”. Miejscami odsłaniają się widoki na lekko sfalowane rozłogi pól, okoliczne łąki i łęgi nadrzeczne. Uwagę zwraca jednak głównie „żywa woda” wielkiego stawu porośniętego trzciną i sitowiem, obrzeżonego wysokimi drzewami i krzewami. Nad tym zielonym rajem szybują ptaki i unoszą się chmury muszek. Trzeba to wszystko pokazać zwiedzającym; udostępnić w taki sposób, aby mogli, nie naruszając ciszy, podglądać przyrodę... Pośrodku jeziora należy zbudować drewniany pomost z altanką. Taki chodnik zawieszony tuż nad lustrem wody, meandrujący pomiędzy wyspami trzcin, pozwoli zwiedzającym na podziwianie bogactwa przyrody z bliska, niemal ocierając się o tataraki, słysząc plusk wody i widząc podrywające się do lotu ptaki. To wzbudzi niezapomniane wspomnienia z pobytu w skansenie. O każdej porze dnia i w nocy, byłby to uroczy spacer; wrażenia nasilałyby się w czasie deszczu, silnego wiatru... w porze zimowej, o wschodzie czy zachodzie słońca... we mgle i w chwilach osobliwej ciszy.

Podsumowanie i dyskusja

Powyższe uwagi należy traktować jako materiał do dyskusji o tym, jak powinien wyglądać i funkcjonować skansen budownictwa i sztuki ludowej. Reprezentowane w Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej dwa żywioły: „Lasowiacki” i „Rzeszowiacki”; rozdzielone Wielkim Stawem, czynią z niego niewątpliwie bardzo atrakcyjny teren zarówno pod względem krajobrazowym jak i krajoznawczym. Minęło jednak szereg lat od pierwszej koncepcji i zmieniły się zasady organizowania i użytkowania takich zespołów. Poświęcenie wielu miłośników i bezinteresowność mieszkańców dały tak wspaniałe plony. Jednak zawsze powstaje pytanie: czy nie można lepiej? Czy na tak dużej powierzchni terenu nie dałoby się wprowadzić jeszcze wielu innych elementów? Czy skansen nie powinien „szczekać i kwiczeć”? Czy grupa przebrana w kaftany, chłopskie koszule i słomiane kapelusze nie przeżyłaby niezapomnianych chwil podczas śpiewania przy ognisku? Potraktujmy więc te „studenckie” fantazje z odrobiną uśmiechu. Być może coś z tych propozycji zmieści się w programie rozwoju Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej?

References Bibliografia

- Czajkowski J. (1984) *Muzea na wolnym powietrzu w Europie: historia – dzień dzisiejszy – perspektywy*. Rzeszów, Sanok: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Dragan J. i Dragan W. (red.) (2015) *Mały przewodnik po Parku Etnograficznym w Kolbuszowej*. Kolbuszowa: Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej.
- Dragan W. (2017) *Lasowiacy. Budownictwo drewniane na terenach dawnej Puszczy Sandomierskiej*. [w:] *Dawna architektura drewniana województwa podkarpackiego*. Rzeszów: Pro Carpathia, s. 9-20.

- Fortuna-Marek A., Gliwa A., Potera B. (2009) *Zespół dworski jako układ funkcjonalny i jego realizacja w Parku Etnograficznym Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej*. Kolbuszowa: Biuletyn Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej nr 1, s. 113-142.
- Furdyma J. (2014) *Lasowiaci, wiejski dom mieszkalny w widłach Wisły i Sanu. Forma i funkcja (1850-1965)*. Mielec: Samorządowe Centrum Kultury w Mielcu.
- Gajdek A. (2012) *O kapliczkach przydrożnych w krajobrazie Polski*. „Aura. Ochrona Środowiska”. Nr 4/12. Kraków: SIGMA-NOT, s. 28-29.
- Gajdek A., Cieśla B. (2017) *Relikty układów ruralistycznych w strukturze współczesnego miasta. Zachowane dziedzictwo w kontekście miasta przyszłości, na przykładzie Rzeszowa*. „Czasopismo Inżynierii Łądowej, Środowiska i Architektury” t. XXXIV, z. 64 (nr 3/II/2017), s. 67-78.
- Gajdek A., Wójcik A. (2016) *Przegląd drewnianego budownictwa świeckiego wschodniego Podkarpacia*. [w:] Patoczka P. (red.) *Sacrum i profanum w drewnie*. Rzeszów: Pro Carpathia, s. 86-102.
- Gargala M., Stompor-Chrzan E., Pisarek M. (2010) *Kwiaty wiejskich ogródków przydomowych – czy jeszcze je pamiętamy?* „Czasopismo techniczne. Architektura”, R. 107, z. 5-A. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, s. 271-277.
- Haptaś K. (2012) *Drewniany kościół parafialny pw. św. Marka Ewangelisty z Rzochowa (z lat 40. XIX w.)* Kolbuszowa: Biuletyn Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, nr 2, s. 125-152.
- Karczmazewski A. (2009) *Obrzędowość doroczna jako materiał dla organizacji widowisk i ekspozycji w Parku Etnograficznym*. Kolbuszowa: Biuletyn Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, nr 1, s. 167-186.
- Patoczka P. (2015) *Stara i nowa drewniana zagroda w Rzeszowie* „Topiarius. Studia krajobrazowe”, nr 1/2015. Rzeszów: Zakład Architektury Krajobrazu, s. 35-48.
- Patoczka P., Gajdek A., Wójcik A. (2016) *Stan zachowania świeckiego budownictwa drewnianego w województwie podkarpackim*. Rzeszów: Pro Carpathia.
- Pietrasiewicz T. (red.) (2015) *Drewniany Skarb. Chronić dziedzictwo, kreujemy przyszłość*. Lublin: Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”.
- Raszeja E., Skóra A. (2016) *Relacje między ekspozycją a tłem krajobrazowym w muzeach na wolnym powietrzu na przykładzie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego*. „Topiarius. Studia krajobrazowe”. *Krajobraz Polski. Cudze chwalicie... Ochrona i kształtowanie rodzimego krajobrazu*. Monografia t. 1. Rzeszów: Zakład Architektury Krajobrazu, s. 131-148.
- Rzeszut-Baran U. (2015) *Rośliny w lecznictwie domowym - badania etnobotaniczne. Kopcie 2011*. Kolbuszowa: Biuletyn Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, nr 3, s. 161-192.
- Stompor-Chrzan E. i in. (2016) *Tradycyjne i współczesne zielne rośliny ozdobne w wiejskich ogrodach Rzeszowszczyzny*. [w:] M. Kłopotowski i D. Gawryluk (red.) *Tożsamość krajobrazu. O krajobrazie zachowanym i przekształcanym*. Białystok: Politechnika Białostocka, t. 5, s. 133-149.
- Swaczyna I., Różańska A. (2012) *Wzornictwo, konstrukcja i technologia wykonania ozdobnych, drewnianych posadzek w rekonstruowanym dworze w Kolbuszowej*. Kolbuszowa: Biuletyn Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, nr 2, s. 167-184.
- Trynkowska D. (1978) *Młyn i wiatrak jako dokument techniki*. Sanok: Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, nr 24, s. 42-46.
- Wozowicz A. (2012) *Współczesna dekoracja malarska dawnego kościoła parafialnego w Rzochowie*. Kolbuszowa: Biuletyn Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, nr 2, s. 153-166.
- Wójcik A. (2016) *Zabudowa drewniana Lubaczowa. W poszukiwaniu możliwości ochrony lokalnego archetypu*. [w:] J. Kurek (red.) *Drewno w architekturze*, t. II. Kraków: Wyd. Politechniki Krakowskiej, s. 249-258.